

● مقدمه

تاریخ نخستین ترجمه قرآن کریم به زبان ازبکی به درستی مشخص نیست. اخیراً، در سال ۱۹۹۴، آقای حاج عصمت الله عبدالله در مقدمه‌ای که به زبان ازبکی در برگردان ترجمه و تفسیر قرآن کریم اثر سید محمود طرازی مدنی از خط عربی و فارسی به خط کریل (یا سیرلیک) نوشته، اطلاعاتی در این زمینه ارائه کرده است. این اطلاعات هر چند ناقص است ولی نموداری کلی از تاریخ ترجمه و تفسیر قرآن کریم به زبان ازبکی را در برابر خواننده قرار می‌دهد.

از مقدمه مزبور بر می‌آید که قرآن برای نخستین بار در قرن دوازدهم یا سیزدهم میلادی توسط فردی ناشناخته به زبان ازبکی قدیم ترجمه و تفسیر شده و بعدها آغاز نسخه دست‌نویس آن از بین رفته و از سوره کهف تا آخر قرآن باقی مانده است. این نسخه در استان قرشی ازبکستان به دست آمده است. در مورد این که نسخه یاد شده در حال حاضر در کجا نگهداری می‌شود و چند صفحه است و آقای حاج عصمت الله از کجا تاریخ تألیف نسخه را حدس زده است هیچ مستندی در اختیار نیست. به نظر می‌رسد حدس مزبور با واقع منطبق نباشد، زیرا:

اولاً زبان ترکی ازبکی در قرن دوازدهم و سیزدهم به آن درجه از بلوغ نرسیده بود که بتواند ترجمه و تفسیر قرآن را در خود منعکس کند. گرچه تیمور اولین حکومت مستقل

ترکی را در آسیای میانه در سمرقند بنیان نهاد، ولی زبان ترکی ازبکی در دوران نوادگان وی در اوایل قرن دهم هجری (شانزدهم میلادی) در حوزه هرات، توسط کسانی چون سلطان حسین بایقرا و وزیرش علیشیر نوایی رسمیت یافت.

ثانیاً اگر ترجمه و تفسیر مزبور در قرن دوازدهم یا سیزدهم میلادی نوشته شده باشد، با تفسیر بعدی که به قول نویسنده نامبرده در نیمه دوم قرن بیستم نوشته شده است حدود هفتصد سال فاصله پیدا می‌کند و بعید است که در طول هفتصد سال، کسی به ترجمه و تفسیر قرآن کریم به زبان ازبکی اقدام نکرده باشد.

ثالثاً بزرگ‌ترین مترجم و مفسر ازبکی، سید محمود طرازی، در تعلیقاتی که بر ترجمه و تفسیرش نگاشته هیچ اشاره‌ای به وجود ترجمه‌ای از قرآن کریم به زبان ترکی ازبکی نکرده ولی از ترجمه قرآن به زبان‌های دیگر خبر داده و چنین گفته است:

«الحمد لله به دوزبان فارسی وارد و ترجمه و تفاسیر فراوانی وجود دارد، ولی عامه مسلمانان ترکستان از درک این دوزبان عاجزند و ترجمه و تفسیری هم به زبان ترکستان وجود ندارد»^۱.

بنابر آنچه در این مقدمه به آن اشاره شده است، در آغاز قرن بیستم میلادی، شخصی به نام محمدصادق فرزند ملا شاه احمد ایمانقلی، تفسیر حسینی را به زبان تاتاری تحت عنوان تسهیل البیان فی تفسیر القرآن ترجمه کرد. این ترجمه به سال ۱۹۱۱ توسط انتشارات «اوزناک» در شهر قازان به چاپ رسید و در همان سال با هزینه شخصی «اسرار صمد» در تیراژ ۲۵۰۰۰ نسخه توسط انتشارات نور در شهر مسکو تجدید چاپ شد.

ترجمه و تفسیر دیگری به زبان ازبکی جدید در سال ۱۹۹۰ توسط علاءالدین منصور آغاز گردید که به مدت دو سال در مجله شرق یولدوزی (ستاره شرق) به تدریج چاپ می‌شد و پس از پایان یافتن، همراه با توضیحاتی جدید توسط انتشارات «چولپان» یکجا به چاپ رسید.

در سال ۱۹۹۱ ترجمه سی جزء کامل قرآن کریم از سوی آکادمی پادشاهی اردن توسط شمس‌الدین باباخانی چاپ و روانه بازار شد. نیز در همان سال ترجمه کامل قرآن کریم توسط

۱. تعلیقات ترجمه و تفسیر قرآن کریم، تقریظ سید محمود طرازی، ص ۴، به تاریخ ۲۷ آوریل [آوریل] ۱۹۵۶، مدینه منوره.

عالم دینی معروف، محمدصادق محمدیوسف، چاپ و منتشر گردید.
اینک به توضیحی کوتاه پیرامون سه ترجمه از ترجمه‌های یاد شده می‌پردازیم:

● ۱. قرآن کریم طرازی

این قرآن که توسط سید محمود طرازی مدنی به زبان ترکستانی ترجمه و تفسیر شده در سال ۱۹۹۳ در قطر به چاپ رسیده است. خط متن آن نسخ است و نام نویسنده آن ذکر نشده است. ترجمه آیات هم با خط نستعلیق نوشته شده است. شرح و تفسیر برخی از آیات قرآن از آغاز تا صفحه ۶۱۹، تنها در حاشیه ذکر شده ولی از صفحه ۶۲۰ به بعد، گاه شرح و تفسیر، پس از پایان سوره شروع شده و تا سه صفحه ادامه یافته است. در پایان، تقریظ‌هایی به زبان ترکی، فارسی و عربی آورده شده که از جمله آنها تقریظی است به زبان ترکی از مولانا قاری ابن یمین که در تاریخ هشتم اسفندماه ۱۳۷۳ نگاشته شده است. تقریظ کوتاهی نیز توسط حافظ عبدالغفور شاکر حسین عرفانی از پاکستان بر آن افزوده شده است. شرح حال مترجم نیز به زبان عربی در این نسخه آمده است.

در این جا مناسب است برای آشنایی بیشتر با مترجم به مختصری از شرح حال او اشاره کنیم. طبق اطلاعات مندرج به زبان عربی، وی به سال ۱۸۹۵ یا ۱۸۹۶ در شهر «طراز» قزاقستان تولد یافته و نام اصلی او *آلتون خان توره* بوده است. اما بنا بر آنچه در مقدمه همین چاپ به قلم حاج عصمت الله آمده، وی در روستای چیمیان استان فرغانه ازبکستان متولد شده و از همان آغاز کودکی همراه پدرش به منطقه «اولیا آقا» (طراز کنونی) مهاجرت کرده و در تاشکند و بخارا درس خوانده و به زبان‌های عربی، فارسی، ازبکی و اردو تسلط یافته و آثاری از خود به زبان‌های یاد شده برجای گذاشته است. از آن جا که در دوران حاکمیت شوروی سابق، علما و روشنفکران مسلمان مورد اذیت و آزار حکومت قرار می‌گرفتند، وی به سال ۱۹۳۰ از وطن خود به افغانستان و از آن جا به هند و پاکستان هجرت کرد و پس از مدتی گشت و گذار در کشورهای اسلامی سرانجام در مدینه منوره اقامت گزید. طرازی در تاریخ ۲۳ ژوئن سال ۱۹۹۱ در سن ۹۸ سالگی چشم از جهان فرو بست.

ترجمه و تفسیر وی از قرآن کریم تا کنون به طور مکرر در هند، پاکستان، قطر، عربستان و ترکیه چاپ شده است. اظهار نظر درباره چگونگی ترجمه و تفسیر را به عهده متخصصان فن

و آشنایان به زبان ترکی ازبکی می‌گذاریم، ولی ذکر این نکته را لازم می‌دانیم که این ترجمه و تفسیر از چنان اهمیتی برخوردار است که در طول سالیان متمادی پایه و اساس ترجمه‌های بعدی قرآن به زبان ازبکی قرار گرفته است.

● ۲. القرآن الکریم (با مقدمه‌ای از حاج عصمت الله عبدالله)

این ترجمه و تفسیر، برگردان ترجمه و تفسیر سید محمود طرازی از الفبای عربی و فارسی به الفبای کریل است که توسط حاج عصمت الله همراه با مقدمه‌ای درباره تاریخ ترجمه قرآن کریم به زبان‌های ترکی و ازبکی، نگاشته شده و در سال ۱۹۹۴ در قطع وزیری با کاغذ نامرغوب در ۴۳۸ صفحه چاپ شده است. در این ترجمه فقط نام سوره‌ها به زبان عربی و با خط کریل آمده ولی متن آیات به هیچ وجه آورده نشده است. ترجمه و تفسیر آیات بدین‌گونه است که مترجم ابتدا ترجمه آیات را با ذکر شماره آنها با خط پر رنگ کریل آورده و سپس شرح و تفسیر آنها را با خط کم رنگ بر آن افزوده است. این روش در مورد سوره‌های بلند قرآن به شکل ترجمه و تفسیر پس از یک یا چند آیه، و در مورد سوره‌های کوتاه به شکل ترجمه کل سوره و تفسیر آن است.

● ۳. قرآن کریم (با ترجمه و تفسیر علاءالدین منصور)

این ترجمه و تفسیر که در ۴۹۶ صفحه و در تیراژ یکصد هزار نسخه انتشار یافته، با حروف متوسط کریل و در قطعی بزرگ تراز قطع رقعی چاپ شده است. چنان که قبلاً گفتیم، این ترجمه و تفسیر در طی سال‌های ۱۹۹۰-۱۹۹۲ در ماهنامه شرق یولدوزی به تدریج چاپ شد و سپس توسط انتشارات «چولپان» به طور مستقل انتشار یافت. این ترجمه و تفسیر نیز فاقد متن عربی است. تنها سوره فاتحه الکتاب در آن با خط عربی آورده شده ولی متن عربی بقیه سوره‌ها، جز نام آنها که به زبان عربی و خط کریل است، در کتاب آورده نشده است. روش مترجم بدین‌گونه است که در آغاز هر سوره، نخست درباره شأن نزول و مکی و مدنی بودن آن و معارفی که سوره مشتمل بر آن است مطالبی آورده و سپس به ترجمه و توضیح کوتاه آیات پرداخته است.

ترجمه و تفسیر علاءالدین منصور پس از ترجمه و تفسیر طرازی از مقبولیت خوبی در میان علما برخوردار است. علاءالدین منصور در پایان ترجمه و تفسیر خود فهرستی از تفاسیر قرآن کریم را که از آنها بهره جسته ذکر کرده است.

